

ПОСТАТЬ СВЯЩЕННОМУЧЕНИКА МАКАРІЯ, МИТРОПОЛИТА КИЇВСЬКОГО І ВСІЄЇ РУСИ, В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ

УДК 271.222(477)

митрополит
ЕПІФАНІЙ (Думенко)

У 2017 році виповнюється 520 років з часу мученицької кончини священномученика Макарія, митрополита Київського і всієї Руси, мощі якого з 1947 року зберігаються у Свято-Володимирському патріаршому соборі м. Києва. Багато чудес сталося за молитвами перед мощами священномученика Макарія, який і сьогодні є великим захисником не тільки Києва та митрополичої кафедри, але й усієї нашої землі.

За твердженням дослідників, після падіння Константинополя у 1453 році. Київська Митрополія стала незалежною, а звернення до патріархів носило, швидше, формальний характер [18, с. 18]. З 1467 року першоієрархи Української Православної Церкви вже мали титул «митрополит Київський і всієї Русі архієпископ». Останнє слово, закріплене патріархом Діонісієм, вказувало на автокефальний статус Литовсько-Руської Церкви [17, с. 29].

Досить мало збереглося історичних відомостей про народження та виховання майбутнього святителя, але той факт, що вже в молоді роки він прийняв чернечий постриг, говорить про його свідоме сприйняття християнських істин та втілення

Стаття присвячена 520-річчю з часу упокоєння священномученика Макарія, митрополита Київського і всієї Руси. У ній подані свідчення церковної історії про його служіння та соборне обрання на Київську кафедру, а також про подорож до Києва та мученицьку кончину; частково розглянуто питання вшанування та благодатної чудотворної дії від мощей священномученика Макарія.

Ключові слова:

священномученик Макарій, Вільно, Київ, Київська митрополія, Константинопольська Церква, собор, митрополит, вшанування, мощі, чудеса.

*metropolitan
EPIPHANIY (Dumenko)*

*FIGURE OF MARTYR MACARIUS,
METROPOLITAN OF KYIV AND
ALL RUS, IN THE HISTORY OF
UKRAINIAN ORTHODOX CHURCH*

The article is devoted to the 520th anniversary since the repose of Martyr Macarius, Metropolitan of Kyiv and All Rus. It presents the evidence of church history about his service and conciliar election to Kyiv See, as well as the trip to Kyiv and martyr's death; the issue of honoring and miraculous grace

from the action of the relics of Saint Martyr Macarius has been partly considered.

Keywords: *Martyr Macarius, Vilnius, Kyiv, Kyiv Metropolis, Constantinople Church, Cathedral, Metropolitan, honoring, relics, wonders.*

їх у своєму житті. Спочатку Макарій проходив чернечий подвиг у київських монастирях, а потім переїхав у Вільно, столицю Литовської держави [1, с. 680]. З часом він став архімандритом Віленського Свято-Троїцького монастиря, а після упокоєння митрополита Київського

Іони Глезни (1488–1494) був обраний собором єпископів на митрополита Київського і всієї Руси.

Святитель Київський Макарій був поставлений і здійснював свою архіпастирську діяльність у Великому князівстві Литовському, Руському і Жемайтійському – спільній державі литовців та русинів. За життя священномученика Макарія між Московським і Литовсько-Руським князівствами велися майже безперервні війни (II пол. XV ст. – I пол. XVI ст.). Московія намагалася захопити литовські та руські землі, особливо ставлячись у цьому питанні до давнього Києва. Не допоміг у примиренні ворогуючих сторін і шлюб великого князя литовського Олександра Казимировича з донькою великого Московського князя Івана III Оленою, яка у лютому 1495 року прибула для вінчання зі своєю свитою до Вільно. Митрополит Макарій зустрів її біля кафедральної церкви Різдва Богородиці.

Вінчання все ж відбувалося в костьолі святого Станіслава. Звершував таїнство католицький єпископ Войтех Табор за присутності митрополита Макарія. Звершення православного чину вінчання було доручено духівнику Олені священнику Фомі. На жаль, після вінчання мало що змінилося для православного духовенства та люду, які навіть не отримали дозволу від князя Олександра на будівництво нового православного храму в Вільно. А під час розв'язання війни між Москвою та Вільно згадувалося також і те, що князь Олександр «митрополиту Макарію, архімандриту Троїцькому, нашої дочки вінчати не велів» [13, с. 62–64]. Крім цього, розв'язанню цієї війни слугували й звинувачення князя Олександра у спробах навернення в «прокляту латинську віру» своєї дружини Олені.

У час поставлення свщмч. Макарія митрополитом Київським у 1495 році Московська і Київська Церкви не були єдиними, оскільки в грудні 1448 року відбувся остаточний поділ Київської митрополії внаслідок самовільного обрання, за наказом великого князя Московського Василя Васильовича, в Москві на соборі єпископів, архімандритів, ігуменів і всього

православного священства Золотої Орди, якій підпорядковувалось в той час Велике князівство Московське, єпископа Рязанського Іону митрополитом «Київським і всієї Русі». Це обрання, зрозуміло ж, відбулося без благословення Константинопольського патріарха. Внаслідок таких дій Московська Церква перебувала під анафемою Константинопольського Патріархату 141 рік (до 1589 р.) [11, с. 247–248].

Після смерті митрополита Київського і всієї Русі Іони Глезни († 1494 р.) розпочалися заходи щодо обрання нового митрополита. У 1495 році митрополитом Київським було обрано, без будь-яких попередніх погоджень з Константинополем, архімандрита Віленського Троїцького монастиря Макарія. Супрасльський літопис досить коротко згадує про це так: «Зібралися тоді єпископи: Володимирський Вассіан, Полоцький Лука, Туровський Вассіан, Луцький Іона і поставили Троїцького архімандрита Макарія, на прізвисько Чорт, митрополитом Києва і всієї Русі; а до патріарха по благословення послали старця Діонісія і Германа, диякона-ченця» [14, с. 82]. Посланці повернулися з Константинополя тільки восени 1496 року. Хоч патріарх Никифор надіслав благословенні грамоти з великою олов'яною печаткою, але патріарший посол старець Іоасаф висловив зауваження щодо порушення процедури обрання із попередженням не ставити надалі митрополитів без благословення з Царгороду, лише за великої потреби. На це йому сказали, що така потреба якраз і виникла, згадуючи, при цьому, прецедент обрання собором руських єпископів митрополита Київського при князі Вітовті. Завершувалось це таким обґрунтуванням: «Та й у правилах св. апостолів і св. отців написано: два чи три єпископи без усякого сумніву нехай ставлять єпископа». Старець Іоасаф цілком погодився з наведеними словами, сказавши: «Ви вчинили добре. За потребою і застосування закону буває» [11, с. 401].

У час свого короткотривалого архіпастирського служіння у Вільні святитель Макарій намагався запровадити всюди порядок та дисципліну серед духовенства.

Ставши митрополитом Київським, Макарій вирішив переїхати зі столиці Литовської держави Вільна на історичну кафедру в Софію Київську, яка залишалась діючим храмом навіть за часів Золотої (Волзької) Орди. При соборі св. Софії зберігався митрополичий двір із житлом для першоієрарха [16, с. 19]. Багато руйнувань зазнавав Київ через постійні напади нечестивців, спільниками яких неодноразово виступали Московські

князі. Так, війська Московського князя Івана III та кримського хана Менгли-Гірея весною 1482 року грабували та нищили мандрівні міста руських. Трофеєм Московського князя стали золоті диски та чаша з кафедрального Софійського собору. Подібні напади свідчили про те, що в Московських князів, які руйнували православні святині Києва, були зовсім інші, далекі від християнських основ, ідеали [5, с. 327].

Звичайно, дорога до Києва в ті часи була небезпечною, оскільки впродовж 1491–1496 років Україна потерпала від постійних набігів кримських татар. Проїжджаючи вздовж річки Прип'яті, вони вирішили зупинитися на відпочинок у селі Скриголов (Стриголов). У сільській церкві 1 (14) травня 1497 р. святий мав відслужити Божественну літургію. Під час богослужіння прийшло повідомлення про наближення татар, і митрополиту запропонували сховатися в лісі, але подвижник благочестя звернувся до людей та свого оточення: «Рятуйтеся, діти, а мені не можна. Я віддаю себе волі Божій!». Татари не пощадили святого Макарія. Хоч невідомо деталей мученицької кончини, але нетлінні мощі й сьогодні до нас промовляють про його великий подвиг. Волинський короткий літопис про те, що сталося з митрополитом Макарієм, оповідає так: «Року 1497, травня 1-го, на шостій седмиці після Великодня, у понеділок безбожні перекопські татари вбили преосвященного митрополита Київського і всієї Русі архієпископа Макарія, на прізвисько Чорта. Вони увірвалися в нашу землю крадькома й наздогнали його в селі Скриголові на річці Бчичі, за п'ять миль від Мозиря, і людей, які були з ним, одних повбивали, а інших узяли в полон. І, пограбувавши й спаливши багато інших волостей й міст, і людей безліч полонивши, пішли у свою землю. Але я сподіваюся на Господа Бога, що така смерть призначена була архієреєві Божому для більшої йому нагороди; а нам (це) для покарання, бо їхав він до Києва, бажаючи допомогти церкві Божій Софії, розграбованій раніше тими ж агарянами. І тому Бог таке попустив йому, бо знає долі Свої, і долі Його – безодня велика. Перед кончиною, за вісім днів, хтось відкрив йому близьке розлучення душі його з тілом; але він, як людина, дещо сумнівався... Жахливо, браття, коли таке трапляється з архієреєм Божим, за попущенням Божим; як же ми уникнемо гніву Божого за наші діла? Але, Господи, Господи, потерпи ще нас, не вчини нам, як Єрусалиму, що відступив від Тебе й не ходив шляхами Твоїми...» [3].

Збереглися свідчення про те, що нечестивці прямо біля престолола відрубали голову та праву руку святителю Христо-

вому. Відомий дослідник Києво-Софійського собору Н. Нікітенко стверджує, що це було замовне політичне вбивство, бо татарські вершники не могли таємно проникнути весняним бездоріжжям аж від Перекопу «у глухий край прип'ятських боліт». Тим більше, в них і справді не було ніякої потреби вбивати святителя. Як відомо, за давнім звичаєм, саме голову, а інколи і праву руку, виконавці вбивства показували замовнику як доказ [15, с. 49].

Велика любов святителя Макарія до Києва навіки поєднала його з цим містом – другим Єрусалимом, хоч і при житті своєму він так і не зміг побувати тут і попрацювати для зміцнення та розбудови Київської Митрополії. Нетлінне тіло священномученика було привезене до Києва й покладене у дерев'яному гробі біля південної (правої) стіни Софійського собору перед іконостасом вівтаря архістратиґа Божого Михаїла. Священномученик Макарій свято вшановувався впродовж багатьох віків. Про це свідчить і повідомлення Еріха Лясоти від 1594 року, а особливо ж та незліченна кількість чудес, які відбувалися за молитвами до святого Київського архіпастиря [12, с. 122–151].

Ми не будемо наводити всі відомі церковній історії свідчення, що торкаються чудотворної благодатної дії нетлінних моще святителя, а зупинимось тільки на декількох, на нашу думку, знакових для сьогодення випадках. Одну із таких розповідей подає нам Києво-Печерський монах Афанасій Кальнофойський. Так, 6 вересня 1625 року, в час жорстоких переслідувань православних з боку уніатів та католиків, за правління польського короля Сигізмунда III, при Київському митрополиті Іові Борецькому, пани Андрій Борецький і Степан Шимонович, що їхали перший із Глевахи, другий з Юрівки, прибувши до сходу сонця до воріт міста, званих Золотими, побачили в Софії Київській велике освітлення у вікнах і почули приємний спів. Вони здивувалися, що в порожній церкві так рано звершується служба Божа. Коли ж вони захотіли увійти крізь двері, то не змогли цього зробити, тому що двері було завалено камінням і сміттям. Крізь проломи в стінах, що залишилися після ворожого руйнування, вони побачили на хорах співців, одягнених у білі ризи, і злякані побігли повідомити про це митрополитові.

Як відомо, в той час Софійський собор, після володіння його уніатами, занепав і стояв довгі роки пусткою. Святитель Іов розповів їм, що й сам таке не раз бачив, сказавши прибулим: «Запам'ятайте, діти, слова мої, – я вже старий і, напевно, не дочекаюся, але при моїх наступниках повернеться до вас церква

з рук її загарбників». Справдилися слова святителя, і 2 червня 1633 року, за нового польського короля Владислава IV, зусиллями св. Петра Могили, який провів належні ремонтні роботи в соборі та відновив багато храмів міста, особливим чином вшанував священномученика Макарія. Крім того, богомольці неодноразово в цей час в Софійському соборі бачили видіння чудесного вогню й світла, які виходили від мощей святителя. Відбувалися подібні випадки з'явлення чудесного світла від святого Макарія у 1634, 1636 та 1638 роках [10, с. 45–61].

Величними були святкування на честь священномученика Макарія в Софійському соборі кожного року 1 травня (за старим стилем), коли мощі святого під час хресного ходу з молитвою та співом обносилися навколо храму. Саме в цей день митрополит та духовенство переходили на літній час служіння у великий собор з малого або ж теплого собору, що був перебудований та розширений із трапезного монастирського храму.

Хоч раніше пам'ять святителя відзначалася 19 січня (за старим стилем), в день його небесного покровителя Макарія Єгипетського, але митрополит Євгеній Болховітінов у 1827 році розпорядився перенести ці урочистості в напоумлення киян, які в надмірному відзначенні днів весни у Шулявській діброві забували про християнські чесноти. Тому з цього часу святкування на честь священномученика Макарія відбувалися в післяпасхальний період, коли зі співом «Христос воскрес» піднімалися його чесні мощі для звершення хресного ходу навколо кафедрального собору, історичної кафедри Київських митрополитів, при великому зібранні православного люду.

У 1897 році київська паства молитовно відзначала 400-ліття з часу мученицької смерті святого Макарія, митрополита Київського і всієї Руси. У цей час над Київським Подолом на Тартарці, а саме на горі Юрковиці, було збудовано храм на честь священномученика Макарія, який пережив страшні атеїстичні часи [1, с. 680].

Близько 450 років мощі священномученика Макарія зберігалися у Софійському соборі. На стіні, у вівтарі храму святих апостолів, і до сьогодні зберігся олійний розпис із зображенням святителя початку XVIII століття. Крім цього, у фондах Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника зберігся різьблений кипарисовий хрест у срібній оправі, який належав священномученику Макарію. Коли був закритий Софійський собор, мощі святого було перенесено до Володимирського собору й поставлено для належного вшанування.

Для багатьох людей великим чудом було й те, що у складні комуністичні часи переслідування всього не тільки українського, але того, що було пов'язано із Православною Церквою, в день пам'яті священномученика Макарія у 1966 році, вперше за 160 років на Київську митрополичу кафедру був призначений син шахтаря з с. Благодатного, що на Донеччині, етнічний українець архієпископ Філарет (Денисенко) [9, с. 5–17].

У 1997 році молитовно відзначався 500-річний ювілей мученицької смерті святителя Макарія. З благословення Святійшого Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета і старанням духовенства Володимирського собору, було відновлено в середині мартирії із мощами й обшито золотою парчею. До дня пам'яті святителя (14 травня) було надруковано перекладений українською мовою акафіст святителю та іконки із зображенням священномученика Макарія. Київська духовна академія спільно з Інститутом філософії НАН України на початку червня провели наукову конференцію, присвячену цій величній даті для столяного міста Києва, а 14 травня відбулися головні урочистості та святкові богослужіння, які очолив Святійший Патріарх Філарет у співслужінні преосвящених архіпастирів та пастирів з чесним людом [6, с. 9].

Щотижня, в четвер, за вечірнім богослужінням, що розпочинається о 17.00 год., у Володимирському патріаршому кафедральному соборі Святійший Патріарх Київський і всієї Руси-України Філарет читає акафіст священномученику Макарію, в якому молитовно висвітлюється його життя, праця на ниві Христовій, мученицька смерть та чудеса.

1. 400-летіє кончини священномученика Макарія, митрополита Киевского // Прибавление к Церковным ведомостям. – 1897. – № 20. – С. 680.
2. Власовський І., проф. Нарис історії Української Православної Церкви : у 4 т., 5 кн. – К. : Вид. Української Православної Церкви Київського Патріархату, 1998. – Т. 1. – 296 с. + (I–XLVIII).
3. Волинський короткий літопис // Ізборник. Литовсько-білоруські літописи (ПСРЛ. – Т. XXXII; Т. XXXV). – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/psrl3235/lytov22.htm>
4. Голубинский Е. История канонизации святых в Русской Церкви. – М. : Крутицкое патриаршее подворье, О-во любителей церковной истории, 1998. – 597 с.
5. Грушевський М. Історія України-Руси : у 12 т. – К., 1993. – Т. 4. – 407 с.
6. Димитрій (Рудюк), ігумен. 500 років з дня мученицької кончини святителя Макарія, митрополита Київського і всієї Руси // Православний вісник. – 1997. – № 5/6. – С. 9.
7. Димитрій (Рудюк), митр., Клас В., прот. Києво-Михайлівський Золотоверхий монастир. – К. : [Видавничий відділ Української Православної Церкви Київського Патріархату], 2013. – 416 с.
8. Епіфаній (Думенко), архієп. Подвижники благочестя Українського Православ'я : доповідь на парламентських слуханнях «Українці в світі» (8 грудня 2010 року) //

- Епіфаній (Думенко), архієп. На шляху до спасіння : [проповіді, слова, послання, промови, доповіді, інтерв'ю]. – К., 2012. – С. 657 – 667.
9. *Епіфаній (Думенко), митр.* Обрання першоієрархів-українців на Київську кафедру як шлях до автокефалії Української Православної Церкви // Труди Київської Духовної Академії : науковий збірник Київської православної богословської академії / ред. кол.: митр. Переяслав-Хмельницький і Білоцерківський Епіфаній (Думенко) (гол. ред.) [та ін.]. – [К.], 2016. – № 16 (188). – С. 5–17.
 10. Життя святих (вибрані) українською мовою, викладені за повчанням Четвіх-Міней св. Димитрія Ростовського : у 7 т. – К. : Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2008. – Т. 3: травень – червень. – 848 с.
 11. *Карташев А.* Очерки по истории Русской Церкви. – М. : Эксмо, 2006. – Т. I. – 912 с.
 12. *Клос В., свящ.* Святині Київського патріаршого собору // Труди Київської Духовної Академії [Присвячено 1700-річчю мучеництва святої діви Варвари]. – К. : Вид. Української Православної Церкви Київського Патріархату. 2006. – № 3. – С. 122–151.
 13. *Макарий (Булгаков), митр.* История Русской Церкви : в 9 т. – М. : Изд. Спасо-Преображенского Валаамского монастыря, 1996. – Т. 5. – 560 с.
 14. *Макарий (Булгаков), митр.* История Русской Церкви. – М., 1996. – Т. IX. – 831 с.
 15. *Нікітенко Н.* Під покровом Святої Софії : некрополь Софійського собору в Києві. – К., 2000. – 96 с.
 16. *Нікітенко Н., Нікітенко М.* Перші руські митрополити – будівничі Київської Православної держави // Людина і світ. – К., 1996. – № 9. – С. 19.
 17. *Троїцька А.* Священномученик Макарій, митрополит Київський, – святий України, Білорусі та Литви. – К. : [Видавничий відділ Київської Патріархії УПЦ Київського Патріархату], 2012. – 128 с.
 18. *Ульяновський В. І.* Митрополит Київський Спиридон: образ крізь епоху, епоха крізь образ. – К. : Либідь, 2004. – 374 с.